

MAGDALENA KALISZUK
Stowarzyszenie Historyków Sztuki,
Oddział Warszawski

ZESZYTY
KALISKIEGO TOWARZYSTWA
PRZYJACIÓŁ NAUK NR 17
W KRĘGU KALISKICH BADAŃ NAD
SZTUKĄ I KULTURĄ ARTYSTYCZNĄ 2
KALISZ 2017
ISSN 1426-6547

POWSZECHNA WYSTAWA KOŚCIELNA
(26 CZERWCA – 5 LIPCA 1931 ROKU)
W KALISZU

Od czasów drugiej połowy XIX wieku, poprzez przełom wieków XIX i XX w całej Zachodniej Europie dawał się zauważyć nurt organizowania wystaw sztuki religijnej oraz kościelnej¹. Wynikał on z powszechnej opinii, że należy ratować, znajdującą się w głębokim upadku (zwłaszcza w porównaniu do dawnych epok: romanizmu, gotyku, a także odrodzenia i baroku, kiedy mogła się poszczycić wielkimi osiągnięciami) sztukę religijną. Główną przyczyną jej upadku upatrywano w odrzuceniu autorytetu Kościoła, w podziale na sztukę laicką i religijną oraz w dyskwalifikowaniu tej drugiej z powodów światopoglądowych jako skutku Wielkiej Rewolucji Francuskiej².

---

¹ W niniejszej pracy dla uproszczenia oba przymiotniki: 'religijny' i 'kościelny' używane są zamiennie, ale ze świadomością, że określenie 'religijny' (czyli taki, który nie będąc związany bezpośrednio z kultem, stara się obrazować bądź wyrażać tematy i treści religijne - biblijne, hagiograficzne itd.) ma znaczenie szersze niż 'kościelny' (czyli odnoszący się raczej do dzieł sztuki i rzemiosła artystycznego, służących bezpośrednio kultowi, należących do wyposażenia kościoła). O terminologii dotyczącej chrześcijańskiego nurtu sztuki zob.: Joanna Lubos-Kozieł, „*Wiarą tchnące obrazy*”. *Studia z dziejów malarstwa religijnego na Śląsku w XIX wieku*, (Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004), 8-9.

² Inicjatywy wystawiennicze rodziły się wśród artystów oraz duchowieństwa. Wystawy organizowano m.in. w Niemczech (np. Düsseldorf 16 sierpnia-30 września 1908, Drezno, Stuttgart 1911, Monachium, Duisburg 1930, Berlin 1930), w Austrii (Wiedeń 1912), w Belgii (Bruksela 4 maja-16 czerwca 1912) czy na Śląsku (O wystawach organizowanych w latach 1847-1891 przez Śląskie Towarzystwo Artystyczne zob.: Lubos-Kozieł, *Wiarą tchnące obrazy*, 45). Artyści francuscy zakładali specjalne stowarzyszenia (np. *Atelier d'Art Sacré*, założone przez Maurice Denisa i Georges'a Desvallières, *Société de Saint Jean* czy *L'Arche*), które miały na celu wyparcie z kościołów tandety fabrycznej (zob. Antoni Liedtke, *Historia sztuki kościelnej w zarysie* (Poznań: Pallotinum, 1961), 317). Powstawały instytucje (np. Institut für Christliche Kunst w Wiedniu, Gesellschaft für Christliche Kunst w Monachium, Société d'art Sacré we Francji, Groupe romande de St. Luc w Szwajcarii oraz odpowiednie związki we Włoszech i Hiszpanii), współpracujące z wyższym duchowieństwem, wydające prace poświęcone zagadnieniom sztuki kościelnej, posiadające własne szkoły artystyczne

Nie inaczej sytuacja wyglądała na gruncie polskim. Na początku XX wieku inicjatywa odrodzenia sztuki religijnej wyszła z kręgów części polskiego duchowieństwa. Po latach zwalczania przez zaborców, po kasatach dóbr kościelnych i zakonnych Kościoł był zniszczony materialnie. Często musiano oszczędzać na wyposażaniu świątyń, kupując fabryczne dekoracje, zatrudniając tanich partaczy. Nie mógł zlecać prac wybitnym artystom z powodu braku środków finansowych. Mimo to, niektórzy duchowni podjęli próby nawiązania dialogu z artystami. Widzieli potrzebę kształcenia estetycznego wśród duchownych.

W 1893 roku w Krakowie zorganizowano Wiec Katolicki³. Dyskutowano wtedy wiele na temat sztuki kościelnej – m.in. ks. prałat Adam Kopyciński (1849-1912) wystąpił z referatem *O potrzebie udziału Duchowieństwa w Stowarzyszeniach przemysłowych i w pracy nad podniesieniem naszego przemysłu*, a dr Władysław Kraiński (1841-1926) *O uregulowaniu zbytu wyrobów przemysłowych i rękodzielniczych*⁴. Do problemów poruszanych na wiecu krakowskim nawiązywała rezolucja Wiecu Katolickiego we Lwowie w 1896 roku. Postulowano w niej, aby *z okazji Wiecu najbliższego oraz wieców następnych urządzono wystawę nowych przedmiotów sztuki kościelnej oraz przedmiotów przemysłu artystycznego [...]*⁵.

Jednym z kapłanów, który zaangażował się w sprawę podniesienia poziomu sztuki religijnej był ks. Józef Rokoszny (1870-1931). W jednej ze swoich publikacji apelował do duchownych: *Zwracajmy się do pierwszorzędnych artystów naszych, oddajmy im roboty w naszych świątyniach. Dając im zajęcie w naszych kościołach, ich myśl, ich twórczość skierujemy w stronę Kościoła Chrystusowego ich talent wielki wprowadzimy na chwalebny gościniec pochodu niegdyś triumfalnego sztuki kościelnej. A [...] oni będą tembardziej badać te wspaniałe dzieła szlaki, będą się kształcić na najlepszych wzorach świetnej przeszłości. Powoli będą się wtajemniczać w jej ducha podniosłego. I sami, według swych indywidualnych talentów ludzi dzisiejszych, dadzą nam do naszych kościołów rzeczy szczerze religijne, podnoszące*

---

i czasopisma. Zob.: Jan Kurzawa, „O prawdziwą i piękną sztukę kościelną”, *Obrona Kultury* 4 (1939): 15.

³ Zob. Ołeh Rudenko, „Cele i drogi sztuki kościelnej. Wiece Katolickie końca XIX wieku o przyszłości malarstwa Religijnego”, *Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych Oddział w Lublinie Polskiej Akademii Nauk* II (2007): 37–51.

⁴ *Katalog Wystawy Kościelnej (przemysłu liturgicznego) Ligi Pomocy przemysłowej pod protektoratem Ich Ekscellencyi Najprzewielebniejszych Ks. Arcybiskupów Dr. Józefa Bilczewskiego, Dr. Andrzeja Hr. Szeptyckiego i Józefa Teodorowicza, maj 1909 lipiec we Lwowie* (Lwów: Nakładem Ligi Pomocy Przemysłowej, 1909), 6. Zob.: *Księga Pamiątkowa Wiecu Katolickiego w Krakowie odbytego w dniach 4, 5 i 6 lipca 1893 r.*, wydał X. Prał. Dr Chołkowski (Kraków: Czas, 1893).

⁵ *Księga Pamiątkowa Drugiego Wiecu Katolickiego, odbytego we Lwowie w dniach 7, 8 i 9 lipca 1896. roku. Wydał Komitet Wykonawczy. [Część I: Opis Wiecu i Rezolucye uchwalone]* (Lwów: Nakładem Komitetu Wykonawczego, z drukarni OO. Bazylianów, 1899), 31.

*dusze dzisiejszych pokoleń ku Bogu. W ten sposób nawiążemy zerwaną nić wielkiej sztuki kościelnej. [...] A wreszcie nie kupujemy tandety! [...] Niech rzeczy przeznaczone do świątyni Boga, a więc wprost na chwałę Bożą będą zrobione dokładnie, pięknie, celowo*⁶.

Duchowieństwo nawiązywało bezpośrednie kontakty z artystami, np. 27 stycznia 1910 roku w lokalu Towarzystwa Opieki nad Zabytkami w Warszawie ks. Władysław Górzyński (1856–1920) i ks. Leopold Rudnicki spotkali się z malarzami, rzeźbiarzami i architektami⁷. Dzięki temu obie strony lepiej się rozumiały, co pozwalało dojść do wspólnych ustaleń (m.in. artyści z zadowoleniem przyjęli przyznanie im prawa do *nietykalności formy*)⁸.

Inną formą szerzenia wiedzy o sztuce kościelnej i kształtowania wrażliwości estetycznej były kursy popularyzatorskie i seminaria dla osób duchownych, prowadzone na Uniwersytecie Jagiellońskim oraz w wielu innych miastach Galicji. Jednym z nich był kurs na temat *O sztuce kościelnej*, zorganizowany na Uniwersytecie Jagiellońskim w dniach od 18 do 22 kwietnia 1910 roku. Celem cyklu wykładów było *zapoznanie duchowieństwa z najważniejszymi zasadami co do poszanowania dzieł sztuki i opieki nad zabytkami znajdującymi się po kościołach, a nadto obudzenie [...] w duchowieństwie zmysłu estetycznego odnośnie do dzieł, wchodzących w zakres sztuki kościelnej, z którymi duchowieństwo z natury rzeczy tak wiele ma styczności*⁹. Wydawano publikacje przybliżające duchowieństwu wiedzę o konserwacji zabytków¹⁰.

⁶ Ks. Józef Rokoszyński, *Z dziedziny sztuki kościelnej. Karol Frycz* (Warszawa: Synowie S. Niemiry, 1913), 8.

⁷ O Towarzystwie powołanym w Warszawie w 1906 roku zob.: np. *Ocalić przeszłość dla przyszłości*, red. R. Brykowski, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków”, seria B, t. LXXV, (Warszawa: Ministerstwo Kultury i Sztuki, Generalny Konserwator Zabytków, 1985); Paweł Dettloff, „Działalność konserwatorska Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości”, w: *Polskie dziedzictwo kulturowe u progu niepodległości wokół Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, red. Ewa Manikowska, Piotr Jamski (Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Departament Dziedzictwa Kulturowego, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2010), 127-165.

⁸ Ks. Władysław Górzyński, „Ruch w sztuce kościelnej”, *Architekt* 4-5 (1911): 62.

⁹ Cykl wykładów zorganizowany przez ks. dra Czesława Wądołnego prowadzony był przez wielu cenionych fachowców, m.in. przez prof. Mariana Sokołowskiego, dra Feliksa Koperę, ks. dra Józefa Bąbę, dra Stanisława Tomkowicza. Zob. [b.a.], : „Kronika, Kurs o sztuce kościelnej”, *Architekt* 4 (1910): 66. Za: Irena Buchenfeld-Kamińska, „Ścienne malarstwo sakralne Jana Bukowskiego w Krakowie”, w: *Sztuka sakralna Krakowa w wieku XIX*, cz. 3, red. Joanna Wolańska, Wojciech Bałus (Kraków: Universitas, 2010), 301.

¹⁰ Zob.: np. ks. Antoni Brykczyński, *Dom Boży to jest praktyczne wskazówki budowania, naprawiania i utrzymywania kościołów na wzór dzieła ks. Barbier de Montault „Traité pratique de la construction, de l'ameublement et de décoration des Églises”* (Warszawa: Druk Stanisława Niemiry, 1888).

Ogłaszano też konkursy na wykonanie dzieł rzeźbiarskich, malarskich, projektów architektonicznych¹¹. Uważano je za *jedyny i najskuteczniejszy środek do zainteresowania sztuką religijną artystów i rozbudzenia wśród nich chęci rywalizacji*¹².

Jedną z form inicjatyw służących ukazaniu rzeczywistego stanu polskiej sztuki kościelnej i religijnej w badanym okresie były wystawy organizowane w Galicji, a po odzyskaniu niepodległości w różnych miastach Polski.

W badanym przeze mnie okresie, tj. w latach 1897-1939, odbyło się – jak ustaliłam – 12 wystaw polskiej sztuki religijnej i kościelnej¹³. Wystawy miały różny charakter. Jedne miały wyłącznie cele artystyczne, czyli zaprezentowanie najlepszych dzieł, inne służyły ukazaniu dokonań tylko określonej grupy artystów (Grupa Artystów Wielkopolskich „Plastyka”, Sekcja Artystów Plastyków Religijnych im. Brata Alberta). Czasem, aby zaktywizować twórców, ogłaszano konkursy z nagrodami (Kraków 1897, Kraków 1911, Warszawa 1932). Wystawa toruńska (1922) i katowicka (1931). Te, które zostały urządzone już po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, miały poza tym przyczynić się do wzmocnienia poczucia wspólnoty narodowej i jedności wiary. Szczególną rolę propagandową odegrała prezentacja polskiej sztuki religijnej na międzynarodowych wystawach w Padwie i Rzymie.

Powszechna Wystawa Kościelna (26 czerwca – 5 lipca 1931 roku) w Kaliszu została zorganizowana z inicjatywy duchowieństwa. Była wydarzeniem towarzyszącym Pierwszemu Kongresowi Eucharystycznemu Diecezji Włocławskiej, który trwał od 27 do 29 czerwca 1931 roku¹⁴. Pomysłodawcą wystawy był m.in. bp Karol Mieczysław Radoński (1883-1951). Sekretarzem generalnym został wybrany

¹¹ O konkursach na bieżąco donosił m.in. miesięcznik *Architekt*. Na temat niektórych konkursów pisała Anna Parol w pracy magisterskiej pod kierunkiem prof. Jacka Woźniakowskiego. Zob.: Agnieszka Parol, *Problemy polskiej sztuki religijnej w dwudziestolecu międzywojennym w świetle ówczesnej krytyki*, praca magisterska pod kierunkiem prof. Jacka Woźniakowskiego w Katedrze Sztuki Nowoczesnej KUL, Lublin 1988, na prawach maszynopisu.

¹² Zob.: „Kronika, Kurs o sztuce”: 66.

¹³ Zob. Magdalena Kaliszuk, *Wystawy polskiej sztuki kościelnej w latach 1897-1939. Charakterystyka i konteksty*, praca magisterska pod kierunkiem dr hab. Doroty Kudelskiej, prof. KUL w Katedrze Komparatystyki Artystycznej, Lublin 2013, na prawach maszynopisu

¹⁴ Pomysł zorganizowania międzynarodowych spotkań poświęconych kultowi eucharystycznemu zrodził się w Europie Zachodniej w połowie lat siedemdziesiątych XIX w. Pierwszy Światowy Kongres Eucharystyczny odbył się w dniach 28-30 czerwca 1881 roku w Lille pod przewodnictwem bpa Henri Monniera z udziałem ok. 8000 osób. Papież Leon XIII poparł inicjatywę urządzania kongresów i zachęcił do ich kontynuowania. Początkowo zwoływano je zazwyczaj co roku, w okresie międzywojennym co dwa lata, a po II wojnie światowej co 4 lub 5 lat. Oprócz Światowych Kongresów urządzane są też kongresy krajowe, diecezjalne oraz dekanackie. Zob. Stanisław Szymański, „Eucharystyczne kongresy”, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, red. Romuald Łukaszczyk, Ludomir Bienkowski, Feliks Gryglewicz (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1983), 1278-1279.

ks. kanonik Mieczysław Janowski (1874 lub 1875-1949); prezesem Komitetu Wykonawczego oraz Marszałkiem Kongresu senator Ludomił Pułaski (1871-1953), vice prezesami Komitetu byli Roman Voit (1888–1965) (dyrektor Banku Polskiego) oraz ks. prał. Zenon Kalinowski zaś vice Marszałkiem Kongresu Kazimierz Mystkowski (1871-1935)¹⁵.

Ekspozycję prezentowano w gmachu i na dziedzińcu Gimnazjum Państwowego im. Adama Asnyka. Uroczystego otwarcia wystawy w dniu 26 czerwca dokonał biskup Karol Mieczysław Radoński w towarzystwie biskupa sufragana Wojciecha Owczarka (1875-1938) oraz licznego duchowieństwa i zaproszonych gości¹⁶.

Była to wystawa głównie przemysłu kościelnego. Udział w wystawie zgłosiło dużo firm (przeważnie kaliskich, choć licznie reprezentowane były też przedsiębiorstwa warszawskie), które eksponowały dzwony, organy, monstrancje, kielichy, ornaty, figury, dewocjonalia itd. Ponad połowę powierzchni jednej z dużych sal zajęły ekspozyty (ołtarzyk, figury świętych, konfesjonał, dział księgarski) Zakładów św. Wojciecha w Poznaniu (drukarnia, księgarnia i fabryka sprzętów kościelnych)¹⁷. Na dziedzińcu postawiono 10 dzwonów z trzech odlewni: Ludwika Felczyńskiego i S-ki w Przemysłu, A. Białkowskiego w Poznaniu i Karola Schwabe w Białej koło Bielska¹⁸.

Liczne prace snycerskie przedstawiła Pracownia Rzeźbiarska Stanisław Kulczyński i Córka w Kaliszu. Najliczniej reprezentowany był dział tkanin, haftów i koronek. Z tego działu medale srebrne otrzymali m.in. Michał Derkacz z Kalisza, Jan Drobitun z Kalisza, kaliska fabryka mechanicznych haftów i koronek „Unia”. Wielki Medal Złoty otrzymały: firma J. Gramlewicza z Poznania za haft *Wieczera Pańska*, siostry urszulanki z Sieradza (prace tkackie) oraz Zakład Opieki św. Józefa w Kaliszu na Korczaku (prace tkackie).

Monstrancje, kielichy mszalne, relikwiarze, naczynia liturgiczne, lichtarze prezentowały m.in. firma K. Męcińskiego i W. Stupnickiego z Przemysłu oraz znane warszawskie przedsiębiorstwa „Norblin, Bracia Buch i T. Werner” oraz fabryka wyrobów srebrnych i platerowanych Józefa Frageta.

W dziale witraży znalazły się prace z niezawodnego – jak zawsze na wystawach tego typu – zakładu Stanisława Gabriela Żeleńskiego z Krakowa oraz prace nieznanego z imienia Stanaszka z Krakowa.

Swoje prace zaprezentowali także artyści: malarze, graficy, rzeźbiarze. Jedno z pomieszczeń gimnazjum zaaranżowano jako osobną salę malarstwa religijnego¹⁹.

¹⁵ Zob. *Pamiętnik I. Kongresu Eucharystycznego diecezji włocławskiej* (Kalisz: Druk Ziemi Kaliskiej, 1931), 35.

¹⁶ „Otwarcie Powszechnej Wystawy Kościelnej”, *ABC Kaliskie* 190 (1931): 6.

¹⁷ „Imponująco się przedstawia Powsz[eczna] Wystawa Kościelna”, *ABC Kaliskie* 191 (1931): 8.

¹⁸ Wszystkie poniższe informacje dotyczące wystawców pochodzą z *Pamiętnika I. Kongresu*, 35-36.

¹⁹ Ks. Waclaw Kneblewski, „Kongres eucharystyczny w Kaliszu”, *Tygodnik Ilustrowany* 28 (1931): 546.

Na wystawie znalazły się dzieła artystów należących do Zrzeszenia Kujawskich Artystów Plastyków: Władysława Brecha, Tadeusza Kurpińskiego, Aleksandra Laszenki (1883-1944)²⁰ (obraz „Św. Teresa”²¹ oraz niemające związku z tematem wystawy obrazki z *pod gorącego nieba Afryki*) oraz drzeworyty z widokami kościołów włocławskich Leona Płoszaya (1902-1993)²². Antoni Smutny, wychowanek Poznańskiej Szkoły Sztuk Zdobniczych, zaprezentował wyroby ceramiczne. Zrzeszenie Kujawskich Artystów Plastyków we Włocławku otrzymało za swoje eksponaty Wielki Medal Złoty²³.

Wystawie, o ile mi wiadomo, nie towarzyszył żaden katalog. Informacje o wystawcach można uzyskać jedynie z prasy i z wykazu nagrodzonych firm, zamieszczonego w *Pamiętniku I. Kongresu Eucharystycznego Diecezji Włocławskiej*²⁴.

---

²⁰ Aleksander Laszenko (1883-1944), artysta malarz-orientalista. Studiował malarstwo w Petersburgu (1901-1904) pod kier. J. Wołkowa, N. Dubowskoja, W. Makowskiego i I. Riepina. Współzałożyciel Zrzeszenia Kujawskich Artystów Plastyków, znany głównie z obrazów, linorytów oraz litografii o tematyce orientalnej: widoków oaz, miast i zabytków egipskich, portretów kobiet o egzotycznej urodzie. Wielokrotnie podróżował do północnej Afryki oraz Palestyny. Dzięki znajomości z Howardem Carterm wykonał wiele szkiców w odkrytym w 1922 roku grobowu Tutenchamona. Zob. Krystyna Kotula, „Aleksander Laszenko (1883-1944), artysta malarz”, w: *Zasługi dla Włocławka (XIII-XX wiek)*, red. Mieczysław Wojciechowski, (Włocławek: Włocławskie Towarzystwo Naukowe 1991), 115-116.

²¹ Prasa donosiła: *Mówią, że w związku z tem, iż kilku księży wyraziło życzenie, by obraz św. Teresy pozostał w kraju, mistrz Laszenko ma zamiar zrezygnować z wysłania go do Belgii.* „Z Wystawy Kościelnej”, *ABC Kaliskie* 194 (1931): 6. Wiadomo, że w 1934 roku ks. Wacław Kneblewski, proboszcz parafii pw. św. Jadwigi Śląskiej w Nieszawie, zakupił ów obraz i umieścił go w ołtarzu Matki Bożej Różańcowej. Zob. *Kronika Diecezji Włocławskiej XXVIII* (1934), za: Krystyna Kotula, „Obraz odnaleziony po latach”, *Niedziela. edycja włocławska* 41 (2003): <http://www.niedziela.pl/artukul/20612/nd/Obraz-odnaleziony-po-latach> (dostęp 22.02.2018).

²² Leon Płoszay (1902-1993), malarz, grafik, rysownik. Urodzony i zmarły we Włocławku. Kształcił się w Poznańskiej Szkole Sztuk Zdobniczych w pracowni prof. Jana Wronieckiego. W latach 1935-1939 przebywał w Paryżu, gdzie m.in. studiował pod kierunkiem Józefa Pankiewicza. Należał do stowarzyszenia „Grupa Artystów Polskich i ich Przyjaciół we Francji”, brał udział w wystawach Société des Artistes Français, Nationale des Beaux Arts, Salon d'Automme. Na wystawie *Societe Lorraine des Beaux Arts* otrzymał złoty medal. Po powrocie do kraju osiadł w rodzinnym Włocławku. Przed II wojną światową pracował jako projektant w Zakładach Graficznych w Poznaniu i we Włocławku. Organizował, a następnie aktywnie uczestniczył w działaniach Grupy Kujawskiej, brał udział w licznych wystawach zbiorowych w całym kraju. Pracował też jako pedagog. Najwięcej miejsca w swojej twórczości poświęcił ziemi kujawskiej (teka *Motywy zabytków Włocławka, teka Bydgoska*); obrazował również zabytki Poznania, Krakowa i Wilna (za: <http://www.desa.art.pl/?pozycja=17753> (dostęp 20.04.2013)).

²³ *Pamiętnik I. Kongresu*, 35.

²⁴ Ogółem przyznano 36 medali: 14 Wielkich Medali Złotych, dwa Wielkie Medale Złote „ABC Kaliskiego”, 14 Medali Złotych, pięć Medali Srebrnych i jeden Medal Brązowy. Zob.: *Pamiętnik I. Kongresu*, 35-36.

O przygotowaniach do wystawy i o jej przebiegu na bieżąco informował dziennik „ABC Kaliskie”²⁵. Używając dzisiejszej terminologii, gazetę tę można by nazwać ’patronem medialnym’ wystawy. Ufundowała ona między innymi „Wielkie Medale Złote ABC kaliskie w Kaliszu” (przyznano go m.in. Drukarni Ziemi Kaliskiej w Kaliszu)²⁶. Na łamach tej gazety zamieszczono wiele pozytywnych opinii, słów uznania i pochwały. Pisano między innymi: *Jest ona przeglądem bogatych wyników rękodzielnictwa polskiego artystycznego, przynoszącego chlubę wykonawcom. [...] A że całość Powszechnej Wystawy Kościelnej jest naprawdę wspaniałą dowodem są głosy uznania i podziwu tych, którzy ją zwiedzili*²⁷. Jak zanotował autor innego artykułu: *Nikt nie żałuje i nie pożałuje godzin, spędzonych na Wystawie*²⁸. Sformułowania typu *prześliczne obrazy czy imponująco się przedstawia* pojawiały się prawie w każdym artykule.

O Powszechnej Wystawie Kościelnej w Kaliszu z wyraźnie większym dystansem pisały czasopisma warszawskie. „Tygodnik Ilustrowany” stwierdzał rzeczowo, że jest to *skromna wprawdzie, ale interesująca wystawa kościelna, na którą się złożyły eksponaty przedmiotów przemysłu artystycznego. Zwracała też uwagę na tej wystawie sala malarstwa religijnego*²⁹. W podobnym tonie wypowiedział się ks. Wacław Kneblewski (1887-1939) w „Kurjerze Warszawskim”: *Może za słabo była ona zorganizowana i obesłana, ale i co się na niej widziało, zasługuje na uwagę. Pokazano nam przemysł kościelny artystyczny. Mamy się czem wykazać. Niepotrzebnie więc czynimy zakup aparatów kościelnych, sprzętów, mebli i urzędzeń za granicą*. Na koniec złożył wyrazy uznania i wdzięczności dla organizatorów Kongresu³⁰.

Krakowskie „Rzeczy Piękne” w prowadzonej na swoich łamach *Kronice wystaw* poinformowały o czasie trwania wystawy i wymieniły eksponowane na niej działy przemysłu liturgicznego³¹.

Wystawa w Kaliszu miała charakter przede wszystkim przemysłowy, co odróżniała ją od ocenianej głównie według kryteriów artystycznych, trwającej w tym samym czasie Wystawy Polskiej Sztuki Religijnej w Katowicach, zorganizowanej przez Związek Artystów Śląskich dla uczczenia dziesięciolecia odzyskania przez

²⁵ Zob.: np. notatki prasowe w *ABC Kaliskie*: „Przygotowania do Kongr[esu] Eucharyst[ycznego]”, tamże 177 (1931): 6; „Powszechna Wystawa Kościelna w Kaliszu”, tamże 180 (1932): 6; „Otwarcie Powszechnej Wystawy Kościelnej”, tamże 190 (1931): 6; „Imponująco się przedstawia...”, 8; „Z powszechnej Wystawy Kościelnej”, tamże 193 (1931): 6; „Z Wystawy Kościelnej”, tamże 194 (1931): 6; „Ostatni dzień trwania Wystawy Kościelnej”, tamże 196 (1931): 6.

²⁶ *Pamiętnik I. Kongresu*, 35.

²⁷ „Z Powszechnej Wystawy Kościelnej”, 6.

²⁸ „Ostatni dzień trwania”, 6.

²⁹ Kneblewski, „Kongres eucharystyczny w Kaliszu”, *Tygodnik Ilustrowany* 28 (1931): 546.

³⁰ Tenże, „Kongres Eucharystyczny w Kaliszu. Korespondencja własna”, *Kurjer Warszawski* 178 (1931): 8.

³¹ „Kronika artystyczna. Wystawy krajowe i zagraniczne, Kalisz”, *Rzeczy Piękne* 4-6 (1931): 79.

Polskę części Śląska po długim okresie jego przynależności do Niemiec i Czech³². Pisano, że mimo skromnych środków finansowych i *przyjemnego uporu wielu egoistycznych właścicieli dzieł*³³ udało się stworzyć imponującą ekspozycję, której celem [...] było nie tylko pokazanie naszego wielkiego, imponującego dorobku na tem polu w ostatnich dziesiątkach lat, ale też i zainteresowanie odnośnych czynników (fundatorowie kościołów, komitety, księża) na ziemiach Śląskich polską sztuką religijną i polskim przemysłem artystycznym³⁴. Oprócz zainteresowania wystawą 'szerszego ogółu' twórców organizatorzy chcieli zaznajomić z polską sztuką religijną śląskie społeczeństwo, które dotychczas nie miało wielu okazji do jej poznania. Muzeum Śląskie w Katowicach, które oficjalnie utworzono w styczniu 1929 roku, posiadało wówczas bardzo skromną kolekcję współczesnej sztuki religijnej³⁵.

³² W czasie trwania wystawy wydano broszurowy *Katalog tymczasowy*, zawierający wstęp Władysława M. Ostoi Janiszewskiego oraz spis artystów i wystawców - z numerem porządkowym dzieła, techniką wykonania, danymi właściciela. Nie było w nim ilustracji. Zob.: *Wystawa polskiej sztuki religijnej na Śląsku staraniem Związku Artystów Śląskich. Katalog tymczasowy*, Katowice, maj-czerwiec 1931. Związek Artystów Plastyków Śląskich, Katowice 1932 (dalej: *Katalog tymczasowy*, Katowice 1932). Obszerny katalog-album *O polskiej sztuce religijnej* pod redakcją Jerzego Langmana, z dużą liczbą ilustracji, został wydany w Katowicach w 1932 roku (dalej: *O polskiej sztuce religijnej*). Poszczególne rozdziały dotyczą różnych dziedzin twórczości artystycznej; pisane były przez specjalistów: dr F. Kopera, *Polskie malarstwo religijne*; I. Czarnota-Bojarska, *O potrzebie nowych wzorów w haftach kościelnych*; ks. dr T. Kruszyński, krakowski konserwator metropolitalny, *O naprawianiu starych tkanin kościelnych* i *O polichromiach kościelnych*; K. Homolacs, *Sztuka religijna a przemysł artystyczny*; H. d'Abancourt de Franqueville, *Witraże w sztuce religijnej*; J. Langman, *O polskiej rzeźbie religijnej*; Władysław M. Ostoja Janiszewski, *O rozwoju polskiej sztuki religijnej w ostatnim czterdziestoleciu* i prof. dr V. Molè, *Nowa sztuka kościelna a historia sztuki*). Publikacja zawiera także rozdział dotyczący wystawy katowickiej, autorstwa M. Gładysza, wraz z katalogiem dzieł.

³³ Ostoja Janiszewski, [„Wstęp”], w: *Katalog tymczasowy* (Katowice, 1932), 9.

³⁴ Antoni Waśkowski, *Wystawa polskiej sztuki religijnej na Śląsku, Przegląd Powszechny* 571-572 (1931): 194-195. Antoni Waśkowski (1885-1966), literat, poeta, artysta malarz i sekretarz TPSP w Krakowie; kuzyn Stanisława Wyspiańskiego. Brał żywy udział w życiu artystyczno-towarzyskim Krakowa. Z własnego doświadczenia wiedział, jak trudno zorganizować wystawę. Opublikował wspomnienia *Znajomi z tamtych czasów. Literaci, malarze, aktorzy. (1892-1939)* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1956).

³⁵ Ostoja Janiszewski, „O rozwoju polskiej sztuki religijnej w ostatnim czterdziestoleciu (Wstęp do katalogu wystawy)”, w: *O polskiej sztuce religijnej*, 44. Dział sztuki kościelnej w Muzeum Śląskim w Katowicach zaprojektował Tadeusz Dobrowolski, pierwszy dyrektor Muzeum. Stwierdziwszy, że nie będzie możliwe zgromadzenie reprezentacyjnych przykładów dawnej plastyki, wykorzystał swe doświadczenie konserwatorskie i ściągnął z kościołów śląskich obiekty zniszczone, wymagające opieki, a pozostające poza kultem, przyjmując je w trwałe depozyt. Pokazał przede wszystkim rzeźby i tablice gotyckie. Dział sztuki kościelnej miał pełnić funkcję muzeum diecezjalnego. Dzięki temu argumentowi Dobrowolskiemu udało się pozyskać wiele eksponatów od niechętnych temu przedsięwzięciu proboszczów. Za: Andrzej Ryszkiewicz, „Muzeum Śląskie w Katowicach”, w: *Sztuka dwudziestolecia międzywojennego, Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*. Warszawa, październik 1980, red. Anna Marczak (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1982), 331-333.

Protectorat nad wystawą w Katowicach objęły władze na wysokim szczeblu: duchowna (biskup Stanisław Adamski) i świecka (wojewoda śląski Michał Grażyński i marszałek Sejmu Śląskiego Konstanty Wolny). Na uroczyste otwarcie 30 kwietnia 1931 roku przyjechał z Krakowa profesor Józef Mehoffer oraz liczna grupa tamtejszych artystów³⁶. W maju wystawę zwiedził prezydent Rzeczypospolitej Ignacy Mościcki wraz z członkami rządu. Przybył także prymas Polski August Hlond, biskupi Henryk Przeździecki i Stanisław Adamski oraz wiele wybitnych osobistości ze świata nauki i polityki³⁷.

Na wystawie zgromadzono 956 dzieł ponad stu artystów, w tym wielu mających wysoko ceniony dorobek artystyczny³⁸. Ekspozycje zostały zaprezentowane w dziewięciu działach: malarstwa sztalugowego, polichromii, witraży, rzeźby, złotnictwa, pozłotnictwa, tkanin i haftów, druków i oprawy książek oraz restauracji tkanin, obrazów i rzeźb³⁹. Wśród ekspozycji były zarówno dzieła współczesne, jak i dawne, poddane zabiegom konserwatorskim, restauracyjnym. Zabrakło natomiast działu architektury.

Bogato eksponowana była sztuka dekoracyjna. Zgodnie z przyjętym programem organizatorzy zgromadzili najlepsze dzieła artystów biorących udział w ozdabianiu modernistycznych świątyń krakowskich i lwowskich⁴⁰. Prezentowano też

---

³⁶ Wystawa Polskiej Sztuki Religijnej w Katowicach została urządzona w gmachu Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego. Lokalizacja ta niewątpliwie świadczyła o prestiżu wydarzenia. Do dyspozycji komitetu organizacyjnego oddano bowiem hol, kuluary, cztery sale recepcyjne oraz korytarze. Zob.: Artur Schroeder, „Wystawa sztuki religijnej w Katowicach”, *Sztuki Piękne* 11 (1931): 408; Jan Smotrycki, „Wystawa Sztuki Religijnej w Katowicach”, *Polonia* 2367 (1931): 9. J. Smotrycki podkreślił ciekawy jego zdaniem pomysł zaaranżowania holu – wielopoziomowej klatki schodowej na kaplicę, w której zaprezentowano dużych rozmiarów projekty witraży Józefa Mehoffera do kościoła oo. Franciszkanów w Krakowie, projekty sławnych witraży do katedry we Fryburgu, kartony do witraży w kaplicy wawelskiej oraz projekty do mozaik w katedrze ormiańskiej we Lwowie (Smotrycki, „Wystawa sztuki religijnej”, 9). Naprzeciw wejścia umieszczono jego ogromny obraz temperowy *Johannes vincet*, przedstawiający mszę Sobieskiego na Kahlenbergu. Znajdowały się tam również: portret bpa Lisieckiego dłuta Ksawerego Dunikowskiego wykonany w drewnie (rzeźba przeznaczona do przyszłej katedry śląskiej), rzeźby braci Langmanów: *Chrystus* i *św. Teresa* Bogusława Langmana oraz postacie świętych w złoconych niszach, wykonane przez Zygmunta Langmana do kościoła mariackiego w Krakowie.

³⁷ „Kronika Artystyczna, Katowice - Otwarcie wystawy sztuki religijnej”, *Sztuki Piękne* 5 (1931): 192; oraz „Kronika Artystyczna, Katowice - Wystawa sztuki religijnej”, *Sztuki Piękne* 7 (1931): 270.

³⁸ Mieczysław Gładysz, „Wystawa sztuki religijnej w Katowicach”, w: *O polskiej sztuce religijnej*, 198. W *Katalogu tymczasowym*, Katowice 1932, podano, że na wystawę zgłoszono 663 dzieł. Zob.: tamże, s. 43.

³⁹ „Kronika artystyczna, Wystawa sztuki religijnej w Katowicach”, *Sztuki Piękne* 3 (1931): 98; „Kronika. Wystawy krajowe i zagraniczne, Katowice”, *Rzeczy Piękne* 1-3 (1931): 37.

⁴⁰ Przedstawiono m.in. wystrój kościoła oo. Jezuitów pw. Serca Jezusowego w Krakowie: rzeźby Karola Hukana i Jana Raszki (krucyfiks na łuku tęczowym), projekty fryzu mozaikowego Jana Bukowskiego i Piotra Stachewicza Pokazano także projekty

współczesne dzieła przeznaczone do kościołów na Śląsku.

W dziale obrazów sztalugowych przeważała tematyka dewocjonalna – przedstawienia Madonny, Chrystusa oraz świętych⁴¹.

Najbogatszy na wystawie był dział grafiki współczesnej. Składał się z dwóch części: grafiki twórczej o tematyce religijnej i grafiki przedstawiającej architekturę kościelną⁴².

W dziale rzeźby eksponowane były dzieła o różnej stylistyce, poczynając od nawiązujących do stylistyki średniowiecznej szkiców i skończonych rzeźb Zygmunta Langmana (1860-1924) do kościoła Mariackiego w Krakowie, poprzez secesyjną *Modlitwę* Wacława Szymanowskiego (1859-1930), mieszczący się w stylistyce Rytmu *Św. Franciszek* Romualda Zerycha (1888-1964) po *Madonnę* w stylu art déco Franciszka Kalfasa (1898-1968).

W ważnym dziale sztuki liturgicznej zostały zgromadzone liczne eksponaty z zakresu sztuki stosowanej, przemysłu artystycznego i restauracji zabytków⁴³.

Oprócz dzieł współczesnych na wystawie ukazano dzieła dawne (tkaniny, obrazy i rzeźby), poddane zabiegom konserwatorskim. Znalazł się tu między innymi haftowany ornat biskupa Gamrata z katedry wawelskiej, odrestaurowany w pracowni tekstylnej Miejskiego Muzeum Przemysłowego im. Adriana Baranieckiego w Krakowie⁴⁴, a także odrestaurowany przez Stanisława Pochwalskiego (1896-1959) obraz gotycki i będąca własnością Muzeum Śląskiego rzeźba gotycka,

---

mozaikowe Leonarda Stojnowskiego do wypełnienia pól łuków nawy głównej, kaplicy Świętego Ducha i kruchty. Modernistyczny wystrój katedry ormiańskiej we Lwowie był ukazany na fotografiach polichromii ściennej Jana Henryka Rosena, wykonanej w latach 1925-1927). Również pochodząca z tego okresu polichromię kaplicy św. Huberta według projektu Kazimierza Sichulskiego w nowo powstałym kościele św. Elżbiety we Lwowie można było zobaczyć na udostępnionych szkicach. Prezentowano też współczesne dzieła przeznaczone do kościołów na Śląsku, m.in. kartony Jana Piaseckiego do witraży w kościele ewangelickim w Żorach Śląskich, i kartony do witraży w kościele we Fryburgu Szwajcarskim Józefa Mehoffera oraz Stanisława Dębickiego projekty polichromii kościoła na Kahlenbergu, będące przykładem wybitnych realizacji sztuki kościelnej i sukcesów artystycznych polskich artystów.

⁴¹ Prezentowane były m.in. *Madonny, św. Teresa* Piotra Stachewicza, Władysława Roguskiego, *Głowa Chrystusa* Józefa Męciny Krzesza oraz motywy nowotestamentowe (np. obrazy Józefa Unierzyckiego, Adama Bunscha, Ludwika Stasiaka).

⁴² Dział ten składał się z dwóch części: grafiki twórczej o tematyce religijnej (m.in. autolitografia Józefa Mehoffera *Matka Boska Bolesna*, drzeworyty Zdzisława Gedliczki) i grafiki przedstawiającej architekturę kościelną (m.in. Stanisława Jakubowskiego)

⁴³ Najwięcej dzieł – i to we wszystkich dziedzinach tego działu – pochodziło z Miejskiego Muzeum Przemysłowego im. Adriana Baranieckiego w Krakowie.

⁴⁴ Pracownia hafciarska Muzeum Przemysłowego im. Adriana Baranieckiego w Krakowie powstała ok. 1924 roku dzięki staraniom inż. Eugeniusza Tora. Kierowała nią przez długi czas, będąca znakomitym fachowcem, Antonina Pompein, wykształcona w Wiedniu i Paryżu. Ks. dr T. Kruszyński, *O naprawianiu starych tkanin kościelnych*, w: *O polskiej sztuce religijnej*, 57.

odrestaurowana przez Kazimierza Rutkowskiego (1899-1941)⁴⁵. Rzeźba ta była jednym z eksponatów w dziale sztuki kościelnej, który zarazem miał pełnić funkcję muzeum diecezjalnego. Gromadzono w nim po odrestaurowaniu zabytki sakralne wycofane z kultu⁴⁶. Działem tym kierował Tadeusz Dobrowolski (1899-1984). Antoni Waśkowski ubolewał, że nie udało się pozyskać eksponatów od prof. Wiesława Zarzyckiego (1886-1949), najlepszego znawcy z dziedziny restauracji zniszczonych dzieł sztuki⁴⁷.

Wystawa w Katowicach zebrała w prasie pochlebne opinie: *wielka wystawa, potężna, czyn artystyczny i społeczny wielkiej wagi*⁴⁸. Nie szczędzono pochwał Związkowi Artystów Śląskich, który chociaż był nieliczny, *slaby materialnie*, nie otrzymał żadnej pomocy od władz ani *innych czynników subwencjonujących* i krótko funkcjonował, zorganizował przedsięwzięcie o randze ogólnonarodowej. Podkreślano *szlachetną intencję* i *wysiłek wielki* jego członków⁴⁹. Należy też pamiętać, że w tym samym czasie (tj. w czerwcu 1931 roku) w Padwie trwała Międzynarodowa Wystawa Sztuki Religijnej, toteż zainteresowanie polskich artystów, a także subwencje państwowe, były skierowane właśnie tam. (np. Zofia Stryjeńska zdobyła w Padwie srebrny medal za cykl „*Sakramenty*”, zaś w Katowicach wystawiła tylko jedną akwarelę „*Chrystus*”). Ale wytykano też braki i niedociągnięcia organizacyjne. Przede wszystkim to, że *mimo starań i próśb* nie zdołano pozyskać najbardziej cenionych obiektów, gdyż ich właścicielom zabrakło *obywatelskiej postawy*.

Wystawy rodzimego przemysłu liturgicznego, zwane kościelnymi, do których zaliczana jest wystawa kaliska, podobnie jak Wystawa Kościelna we Lwowie (1911)⁵⁰ i Powszechna Wystawa Kościelna w Radomiu (1932)⁵¹, miały znaczenie

⁴⁵ „Kronika artystyczna, Wystawa sztuki religijnej w Katowicach”: 98; „Kronika, Wystawy krajowe i zagraniczne, Katowice”, *Rzeczy Piękne* 1-3 (1931): 37.

⁴⁶ Ryszkiewicz, „Muzeum Śląskie w Katowicach”, 335.

⁴⁷ Waśkowski, „Wystawa polskiej sztuki religijnej”, 199.

⁴⁸ Smotrycki, „Wystawa Sztuki Religijnej”, 9.

⁴⁹ Waśkowski, „Wystawa polskiej sztuki religijnej”, 199; Na temat wystawy w prasie rozgorzała gorąca dyskusja. Zob.: Smotrycki, „Wystawa Sztuki Religijnej”, 9; A. Schroeder, „Wystawa sztuki religijnej”, 407-409; Gładysz, „Wystawa sztuki religijnej w Katowicach”, w: *O polskiej sztuce religijnej*, 198.

⁵⁰ Zob. *Katalog Wystawy Kościelnej (przemysłu liturgicznego)*; Rudenko, „Wystawa Liturgiczna we Lwowie 1909 roku. Wobec ówczesnej sztuki kościelnej”, *Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych Oddział w Lublinie Polskiej Akademii Nauk*, t. II (2007): 53-64

⁵¹ Powszechna Wystawa Kościelna w Radomiu (25 czerwca-3 lipca 1932) została zorganizowana z okazji Pierwszego Kongresu Eucharystycznego Diecezji Sandomierskiej, który odbył się w dniach 27 - 29 czerwca 1932 roku. Informacje o wystawie są skąpe. Można je znaleźć jedynie w ówczesnej lokalnej prasie. O zamiarze urzędzenia wystawy pisała już pół roku wcześniej *Ziemia Radomska* zob.: „Pierwsza wystawa kościelna w Radomiu”, *Ziemia Radomska* 289 (1931): 3. Z okazji Pierwszego Kongresu Eucharystycznego Diecezji Radomskiej (20-26.05.2005) wydano album *Pierwszy Kongres Eucharystyczny Diecezji*

ekonomiczne. Stanowiły doskonały przegląd dzieł przeznaczonych na użytek kościelny, ukazywały stan tej wytwórczości. Konfrontacja z wieloma wystawcami mogła mobilizować do podnoszenia jakości wytwarzanych obiektów, np. przez podjęcie współpracy z artystami. Zakład Witraży i Oszkleń Artystycznych Stanisława Gabriela Żeleńskiego z Krakowa, który brał udział prawie we wszystkich omawianych tu wystawach i zawsze był wysoko oceniany, stanowił najlepszy przykład, jak owocna jest współpraca z artystami tej miary, co Józef Mehoffer, Wojciech Jastrzębowski, Henryk Uziębło, Stanisław Wyspiański, Stefan Matejko. Z doniesień prasy wynika, że dzięki obecności na wystawach firmy otrzymywały zamówienia. Czas na tego typu inicjatywy wystawiennicze był sprzyjający, gdyż w dwudziestoleciu międzywojennym powstawały liczne kościoły i kaplice, a tym samym rosło zapotrzebowanie na obrazy, rzeźby, mozaiki, witraże. Wystawy te miały ustrzec przed wyposażaniem wnętrza kościelnych zagraniczną tandetą. Uważano, że sztuka kościelna może ożywić ruch ogólnokulturalny, a w konsekwencji - dzięki wyeliminowaniu wytworów obcego przemysłu artystycznego i zagranicznej sztuki sakralnej - przyczynić się do poprawy materialnego statusu rodzimych twórców i wzrostu ekonomicznego państwa. Wystawy - jak zakładano - oprócz korzyści w sferze kultury i ekonomii miały wzmocnić poczucie wspólnoty narodowej i jedności wiary.

ANEKS

Powszechna Wystawa Kościelna w Kaliszu

26 czerwca-5 lipca 1931 r.⁵²

Brech Władysław – obrazy olejne

Derkacz Michał, Kalisz – hafty ręczne (Medal Srebrny)

Drobitun Jan, Kalisz – hafty ręczne (Medal Srebrny)

Fabryka koronek J. Sawicki i Spółka

Fabryka mechanicznych haftów i koronek „Unia”, Kalisz (Medal Srebrny)

Fabryka Organów Kościelnych Dominik Biernacki, Włocławek

Fabryka srebra i platerów Józef Fraget, z Warszawa

Fabryka świec „Polo” Franciszka Hawliczka, Warszawa

Fabryka wyrobów metalowych Norblin, Bracia Buch i T. Werner, Warszawa

Firma Chemico, Sosnowiec

Firma J. Gramlewicza, Poznań – hafty, m.in. Wieczera Pańska (Wielki Medal Złoty)

Sandomierskiej w Radomiu 27-29 czerwca 1932 r., (Radom: nakł[adem] proboszcza parafii katedralnej ks. Edwarda Poniewierskiego, 2005). W albumie tym o wystawie są jedynie krótkie wzmianki przedrukowane z ówczesnej prasy (m.in. o dacie otwarcia). Wśród 100 fotografii zamieszczonych w tej pozycji, żadna nie przedstawia ekspozycji wystawy.

⁵² „Imponująco się przedstawia Powsz[eczna] Wystawa Kościelna”, *ABC Kaliskie* 191 (1931): 8; „Z Powszechniej Wystawy Kościelnej”, *ABC Kaliskie* 193 (1931): 6; *Pamiętnik I. Kongresu Eucharystycznego diecezji włocławskiej* (Kalisz: Druk Ziemi Kaliskiej 1931), 35-36.

Firma K. Męciński i W. Stupnicki, Przemyśl (Medal Złoty)
Kamiński Zygmunt, Warszawa – wytwórnia organów
Kobiety z więzienia karnego w Fordonie, Bydgoszcz (Medal Złoty)
Kornaszewski A., Warszawa – krawiec (Medal Złoty)
Księgarnia Katolicka M. Łubieńskiej, Kraków
Laszenko Aleksander – Św. Teresa, obraz olejny; „obrazki z pod gorącego nieba Afryki”
Marendowski H., Warszawa – fabryka świec
Michał Derkacz, Kalisz
Nowicki Czesław, Częstochowa
Odlewnia A. Białkowskiego, Poznań – dzwony
Odlewnia Karola Schwabe, Biała koło Bielska – dzwony
Odlewnia Ludwika Felczyńskiego i S-ki, Przemyśl – dzwony
Ostromęcka Eleonora, Warszawa (Medal Złoty)
Płoszay Leon – drzeworyty z widokami kościołów włocławskich
Pracownia paramentów kościelnych i sztandarów przy Związku Młodych Polek, Poznań
Pracownia Robót Kościelnych Katarzyny Tyszkiewicz, Kalisz – m.in. sztandar
Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Właścicieli Nieruchomości m. Kalisza i przedmieść
(Wielki Medal Złoty) ornaty, kapy, sztandary hafty
Pracownia Rzeźbiarska Stanisław Kulczyński i Córka, Kalisz – prace snycerskie
Siostry urszulanki, Sieradz – prace tkackie (Wielki Medal Złoty)
Smutny Antoni – wyroby ceramiczne.
Stanaszek, Kraków - witraże
Tyblewski A., Warszawa – pracownia artystyczno-cyzelerska
Wasył Diug, Kalisz
Zakład Opieki św. Józefa w Kaliszu na Korczaku – prace tkackie (Wielki Medal Złoty)
Zakład witraży, oszkleń artystycznych i fabryka mozaiki szklanej Stanisława Gabriela
Żeleńskiego, Kraków – projekty witraży
Zakłady Artystyczne Polichromja, Poznań – witraże, malarstwo kościelne, restauracja
obrazów
Zakłady św. Wojciecha, Poznań – drukarnia, księgarnia i fabryka sprzętów kościelnych
(zaprezentowano m.in. ołtarzyk, figury świętych, konfesjonał, dział księgarski)
Zrzeszenie Kujawskich Artystów Plastyków we Włocławku (Wielki Medal Złoty)

BIBLIOGRAFIA

ARTYKUŁY ONLINE

<http://www.desa.art.pl/?pozycja=17753> (dostęp 05.11.2017).

Kotula, Krystyna. „Obraz odnaleziony po latach”, *Niedziela. edycja włocławska* 41 (2003), wersja elektroniczna: <http://www.niedziela.pl/artykul/20612/nd/Obraz-odnaleziony-po-latach> (dostęp 22.02.2018).

KATALOGI WYSTAW

Katalog Wystawy Kościelnej (przemysłu liturgicznego) Ligi Pomocy przemysłowej pod protektoratem Ich Ekscellencyi Najprzewielebniejszych Ks. Arcybiskupów Dr. Józefa Bilczewskiego, Dr. Andrzeja Hr. Szeptyckiego i Józefa Teodorowicza, maj 1909 lipiec we Lwowie. 1909. Lwów: Nakładem Ligi Pomocy Przemysłowej.

Ostoja Janiszewski, Władysław M. *Wystawa polskiej sztuki religijnej na Śląsku staraniem Związku Artystów Śląskich. Katalog tymczasowy.* 1931. Katowice.

O polskiej sztuce religijnej. 1932. Red. Jerzy Langman. Katowice: Nakładem Związku Artystów Śląskich.

ARTYKUŁY W CZASOPISMACH

Górzyński, Władysław, ks. „Ruch w sztuce kościelnej”, *Architekt* 4-5 (1911): 62.

„Imponująco się przedstawia Powsz[eczna] Wystawa Kościelna”, *ABC Kaliskie* 191 (1931): 8.

Kneblewski, Waław, ks. „Kongres Eucharystyczny w Kaliszu. Korespondencja własna”, *Kurjer Warszawski* 178 (1931): 8.

Kneblewski, Waław, ks. „Kongres eucharystyczny w Kaliszu”, *Tygodnik Ilustrowany* 28 (1931): 546.

„Kronika Artystyczna, Katowice – Otwarcie wystawy sztuki religijnej”, *Sztuki Piękne* 5 (1931): 192.

„Kronika Artystyczna, Katowice – Wystawa sztuki religijnej”, *Sztuki Piękne* 7 (1931): 270.

„Kronika artystyczna, Wystawa sztuki religijnej w Katowicach”, *Sztuki Piękne* 3 (1931): 98.

„Kronika artystyczna. Wystawy krajowe i zagraniczne, Kalisz”, *Rzeczy Piękne* 4-6 (1931): 79.

„Kronika, Kurs o sztuce kościelnej”, *Architekt* 4 (1910): 66.

„Kronika. Wystawy krajowe i zagraniczne, Katowice”, *Rzeczy Piękne* 1-3 (1931): 37.

Kurzawa, Jan. „O prawdziwą i piękną sztukę kościelną”, *Obrona Kultury* 4 (1939): 15.

„Ostatni dzień trwania Wystawy Kościelnej”, *ABC Kaliskie* 196 (1931): 6.

„Otwarcie Powszechnej Wystawy Kościelnej”, *ABC Kaliskie* 190 (1931): 6.

„Pierwsza wystawa kościelna w Radomiu”, *Ziemia Radomska* 289 (1931): 3.

„Powszechna Wystawa Kościelna w Kaliszu”, *ABC Kaliskie* 180 (1931): 6;

„Przygotowania do Kongr[esu] Eucharyst[ycznego]”, *ABC Kaliskie* 177 (1931): 6.

Rudenko, Ołeh. „Cele i drogi sztuki kościelnej. Wiece Katolickie końca XIX wieku o przyszłości malarstwa Religijnego”, *Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych Oddział w Lublinie Polskiej Akademii Nauk* II (2007): 37-51.

Rudenko, Ołeh. „Wystawa Liturgiczna we Lwowie 1909 roku. Wobec ówczesnej sztuki kościelnej”, *Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych Oddział w Lublinie Polskiej Akademii Nauk*, t. II (2007): 53-64.

Schroeder, Artur. „Wystawa sztuki religijnej w Katowicach”, *Sztuki Piękne* 11 (1931): 408.

Smotrycki, Jan. „Wystawa Sztuki Religijnej w Katowicach”, *Polonia* 2367 (1931): 9.

Wańkowski, Antoni. „Wystawa polskiej sztuki religijnej na Śląsku”, *Przegląd Powszechny* 571-572 (191): 194-195.

„Z powszechnej Wystawy Kościelnej”, *ABC Kaliskie* 193 (1932): 6.

„Z Wystawy Kościelnej”, *ABC Kaliskie* 194 (1931): 6.

OPRACOWANIA

- Brykczyński, Antoni, ks. 1888. *Dom Boży to jest praktyczne wskazówki budowania, naprawiania i utrzymywania kościołów na wzór dzieła ks. Barbier de Montault „Traité pratique de la construction, de l'ameublement et de décoration des Églises”*. Warszawa: Druk Stanisława Niemiery.
- Buchenfeld-Kamińska, Irena. 2010. „Ścienne malarstwo sakralne Jana Bukowskiego w Krakowie”. W: *Sztuka sakralna Krakowa w wieku XIX*, cz. 3, red. Joanna Wolańska, Wojciech Bałus. Kraków: Universitas. 207-304.
- Dettloff, Paweł. 2010. „Działalność konserwatorska Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości”. W: *Polskie dziedzictwo kulturowe u progu niepodległości wokół Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, red. Ewa Manikowska, Piotr Jamski. 127-165. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Departament Dziedzictwa Kulturowego, Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk.
- Kaliszuk, Magdalena. 2013. *Wystawy polskiej sztuki kościelnej w latach 1897-1939. Charakterystyka i konteksty, praca magisterska pod kierunkiem dr hab. Doroty Kudelskiej, prof. KUL w Katedrze Komparatystyki Artystycznej*, Lublin: na prawach maszynopisu.
- Kotula, Krystyna. 1991. „Aleksander Laszenko (1883-1944), artysta malarz”. W: *Zasługi dla Włocławka (XIII-XX wiek)*, red. Mieczysław Wojciechowski, 115-116. Włocławek: Włocławskie Towarzystwo Naukowe.
- Księga Pamiątkowa Drugiego Wiecu Katolickiego, odbytego we Lwowie w dniach 7, 8 i 9 lipca 1896. roku. Wydał Komitet Wykonawczy. [Część I: Opis Wiecu i Rezolucje uchwalone]*. 1899. Lwów: Nakładem Komitetu Wykonawczego, z drukarni OO. Bazylianów.
- Księga Pamiątkowa Wiecu Katolickiego w Krakowie odbytego w dniach 4, 5 i 6 lipca 1893 r.* 1893 wyd przez X. Prał. Dr Chołkowskiego. Kraków: Czas.
- Liedtke, Antoni. 1961. *Historia sztuki kościelnej w zarysie*. Poznań: Pallotinum.
- Lubos-Kozieł, Joanna. 2004, „Wiarą tchnące obrazy”. *Studia z dziejów malarstwa religijnego na Śląsku w XIX wieku*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Ocalić przeszłość dla przyszłości*, red. R. Brykowski, „Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków”, seria B, t. LXXV. 1985. Warszawa: Ministerstwo Kultury i Sztuki, Generalny Konserwator Zabytków.
- Pamiętnik I. Kongresu Eucharystycznego diecezji włocławskiej*. 1931. Kalisz: Druk Ziemi Kaliskiej.
- Parol, Anna. 1988. *Problemy polskiej sztuki religijnej w dwudziestoleciu międzywojennym w świetle ówczesnej krytyki. Praca magisterska pod kierunkiem prof. Jacka Woźniakowskiego w Katedrze Sztuki Nowoczesnej KUL*, Lublin: na prawach maszynopisu.
- Pierwszy Kongres Eucharystyczny Diecezji Sandomierskiej w Radomiu 27-29 czerwca 1932 r.* 2005. Radom: nakładem] proboszcza parafii katedralnej ks. Edwarda Poniewierskiego, 2005).
- Rokoszny, Józef, ks. 1913. *Z dziedziny sztuki kościelnej. Karol Frycz*. Warszawa: Synowie S. Niemiery.
- Ryszkiewicz, Andrzej. 1982. „Muzeum Śląskie w Katowicach”, w: *Sztuka dwudziestolecia międzywojennego, Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Warszawa, październik 1980*, red. Anna Marczak. 331-335. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- Ryszkiewicz, Andrzej. 1982. „Muzeum Śląskie w Katowicach”, w: *Sztuka dwudziestolecia międzywojennego, Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Warszawa, październik 1980.* 327-346. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Szymański, Stanisław. 1983. „Eucharystyczne kongresy”. W: *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, red. Romuald Łukaszczyk, Ludomir Bieńkowski, Feliks Gryglewicz. 1278-1279. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Waškowski, Antoni. 1956. *Znajomi z tamtych czasów. Literaci, malarze, aktorzy. (1892-1939)*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.

POWSZECHNA WYSTAWA KOŚCIELNA (26 CZERWCA – 5 LIPCA 1931 ROKU) W KALISZU

Słowa kluczowe: Powszechna wystawa kościelna, Kalisz, sztuka kościelna, sztuka religijna, przemysł liturgiczny, przemysł kościelny, Pierwszy Kongres Eucharystyczny Diecezji Włocławskiej, Wiec Katolicki, Wystawa Polskiej Sztuki Religijnej w Katowicach, sztuka XX w.

Powszechna Wystawa Kościelna w Kaliszu została zorganizowana w gmachu Gimnazjum Państwowego im. Adama Asnyka podczas Pierwszego Kongresu Eucharystycznego Diecezji Włocławskiej w dniach 26 czerwca - 5 lipca 1931 r. Choć była to głównie wystawa przemysłu kościelnego, to swoje prace zaprezentowali także artyści: malarze (m.in. Aleksander Laszenko, Władysław Brech), graficy (np. Leon Płoszay), rzeźbiarze (np. Pracownia Rzeźbiarska S. Kulczyński i Córka w Kaliszu). Zrzeszenie Kujawskich Artystów Plastyków we Włocławku otrzymało za swoje eksponaty Wielki Medal Złoty. O przygotowaniach do wystawy i o jej przebiegu na bieżąco informował dziennik „ABC Kaliskie”.

Wystawa wpisywała się do nurtu organizowania wystaw w całej Zachodniej Europie, które miały na celu „odrodzenie sztuki kościelnej”. Stanowiła doskonały przegląd dzieł przeznaczonych na użytek kościelny oraz ukazywała stan tej wytwórczości w prowincji kaliskiej oraz w innych regionach Polski.

UNIVERSAL ECCLESIASTIC EXHIBITION (JUNE 26TH – JULY 5TH, 1931) IN KALISZ

Keywords: Universal ecclesiastic exhibition, Kalisz, ecclesiastic art, religious art, liturgical industry, ecclesiastic industry, First Eucharistic Congress of the Włocławek Diocese, Catholic Mass Meeting, Exhibition of Polish Religious Art in Katowice, 20th century art

The Universal Ecclesiastic Exhibition in Kalisz was organized in the building of the Adam Asnyk State Gymnasium during the First Eucharistic Congress of the Diocese of Włocławek on June 26 - July 5th, 1931. Although it was mainly an exhibition of the ecclesiastic industry, artists such as painters (including Aleksander Laszenko, Władysław Brech), graphic artists (e.g. Leon Płoszay), sculptors (e.g. Pracownia Rzeźbiarska S. Kulczyński and Daughter in Kalisz) had opportunity to present their works. The Association of Artists of Kujawy

---

in Włocławek received the Grand Medal of Gold for its exhibits. The daily paper „ABC Kaliskie” informed about the preparations and the course of the exhibition.

The exhibition followed the trend of organizing exhibitions throughout Western Europe which aimed to „revive the church art.” It was an excellent review of works intended for ecclesiastic use and showed the state of the church industry in the Kalisz province and in other regions of Poland.